

PRITZ PÁL

GRÓF KÁROLYI MIHÁLY ÉS JÁSZI OSZKÁR EMIGRÁCIÓJA

■ Száz esztendő múltán sem zökkent helyére a nemzeti emlékezetben az 1918. évi polgári demokratikus forradalom. Ezért nincs csodálkozni való azon, hogy emigrációjáról sincs szélesebb körökben méltó, arányos rajzolat.

Jászi május elsején, Károlyi 1919. július 4-én hagyta el az országot.

A radikálisnak mondott, 1881-től Jászi Oszkár *bolsevik* mércével dehogyan radikális. Benne – rövid ideig való meditatív egyetértés után – már akkor ott munkál minden kommunizmus kilátástalanságát valló, hirdető kemény meggyőződése. 1919. augusztus végén írja egyik elvbarátjának, Braun Róbertnek: „A vadul rohanó események persze egy időre összes dolgainkat felborították. De a fehér örület sem tarthat tovább, mint a vörös. Amennyire csak lehet, a Társadalomtudományi Társaságot és a *Huszedik Századot* tartsátok össze! Ez ránk nézve az egyedüli fix pont a vörös-fehér chaoszban. A jövőben még inkább az lesz, mert a régi pártkeretek hasznavehetetlenné váltak, legalábbis a gondolkodó s önmagukat megbecsülő emberek számára. A reakcióval éppoly energikusan fel kell venni majd a harcot, mint a marxista talmudistákkal s általában a gettószellem minden megnyilvánulásával. Mert *nem igaz, hogy a hiba Leninben volt. A hiba Marxban volt, s Marx igazi tanítványai nem a parlamenti szocialisták, hanem a bolsevisták. A puccs, a terror, az amoralizmus, a gyűlölködés, a mechanikai fatalizmus, a piactalan raktárgazdaság, a versenytele-*

**Az engesztelhetetlenül
antikommunista
Jászi Oszkár viszonya
Károlyi Mihálllyal idővel
végtelenesen megromlott.
Mert a gróf úr idővel
a kommunizmus
társutasa lett.**

nül szétosztott futter porció: mindez s a többi ideológiai kincs marxi tanítás.” (Kiemelés – P.P.)

Jászi helyzetelemzésében reális elem a régi pártkeretek „hasznavehetetlenné” válásának meglátása,¹ ám doktriner gondolkodásával egy kalap alá veszi a vörös és a fehér káoszt. 1919 augusztusának végén tárgyilagos szemmel tudható volt: a Társadalomtudományi Társaságnak, a *Huszedik Századnak* nemhogy az összetartása, a fenntartása is lehetetlenség. Mert a „fehér káosz” magában rejtette a zűrzavar meghaladásának, az ellenforradalmi rendszer belső konszolidálásának a lehetőségét.

A történeti köztudatban élt, mai is élő Jászi-képet jelentős mértékben Mályusz Elemér *Vörös emigráció* című munkája éltetette, élteti. Hitelét sokak szemében a szerző szakmai súlya is emeli. A rangos szerző ebben az esetben tehetségét, szakmai igényességét mélyen alulmúló munkát adott ki a kezéből. A szerzőnek ellenben igaza van, hogy ez az emigráció valóban ártott a magyarság, azon belül a megcsonkított ország érdekének.

A hazára „árulkodás” messze nem azonos a hazaárulással; az ártást a kisantantországok és a csonka ország között antagonizmus okozta. Aki a kisantantországokkal együttműködött, segítséget fogadott el, az a megmaradt Magyarországot gyengítette, elszigeteltségét erősítette. A mértéket pedig az emigrációt (ki)használó Eduard Beneš nevezetes mondása tükrözi: a magyar emigráció „átlépte azt a határt, amelyet egyetlen emigrációnak sem volna szabad hazája közvéleményével szemben átlépnie”.

Mályusz már munkájának címével – *Vörös emigráció* – hamisít. Az emigrációt a kommunisták nem dominálták, az nem volt egyszínűen vörös. Csupán egyetlen dologban egységes. Elutasította a 18/19-es forradalmak bukása utáni hazai hatalmi rendszert. Leginkább a teendők dolgában különböztek egymástól. Jászinak valóban nagy súlya, nagy szava volt. Ezért a hamis állítás őt is vörös fénnel vonja be. Az ellenforradalmi rendszer korifeusainak messze nem volt könnyű dolguk, amikor valóban *jó nevű szerző(ke)t* kerestek az emigráció „bemutatására”. Márpedig a munkát el kellett végeztetni. Hiszen miközben a rendszer az évek során oly mértékben megszilárdult, hogy megbuktatására belső erők hamar esélytelenek lettek, a Bethlen-rendszer nemzetközi tekintélye – finoman szólva is – nemigen izmosodott. Az emigráció pedig érezhető erővel serénykedett hitelrontásán. A túlzásoktól nem riadva vissza valós tényekkel tájékoztatta a nemzetközi közvéleményt. Sokáig úgy tűnt, hogy Mályusz mellett Szekfű Gyula is visszadobja az emigrációnak a kesztyűt.

Ő már az először 1920-ban publikált, hatalmas sikert aratott *Három nemzedék* című esszéjében (ha nem is Tormay Cecil és a többiek útszéli stílusában) leszedte a keresztvizet a polgári radikálisokról és általában a forradalmak szereplőiről. Azután meggondolta magát, Mályusz pedig nem haladt az elvárt ütemben előre. A *Napkelet* c. folyóirat csak 1931-ban kezdhette el folytatásokban közölni a munkát. Könyv alakban akkor meg sem jelent. Ám angolul és németül igen, s ez volt a lényeg. Könyvként magyarul először 2006-ban látott napvilágot.

Jászi tehát a hibát nem Leninben, hanem magában Marxban találja meg. És erre a Magyarországi Tanácsköztársaság gyakorlata ösztönözte. „Sok lelki gyötrellem és aggodalom közepette – olvassuk tovább a Braun Róberthez írott, idézett levélben – ellenszerként többet tanultam e négy hónap alatt, mint az utolsó öt évben. Egész kétségtelen előttem, hogy a fiziokraták, Smith–Carey–Dühring–George–Oppenheimer irányban van minden komoly gazdasági és politikai tudo-

mány és gyakorlat útja. Ennek kellene valami plasztikus, művészi, propagandisztikusan élő szintézisét megpróbálni: egy individualista-kooperatív, a szellemiséget és erkölcsiséget homloktérbe állító manifesztumot a kommunista manifesztum bős próféciáival szemben.” A következő hónapokban Jászi sokat dolgozott a marxizmus cáfolatán, az elkészült, kereken kétszáz oldalas szöveg azonban csak torzó. Elbúsult, kéziratát fiókjába süllyesztette, idővel maga is elfeledte. Hagyatéka kutatása során 1982-ben lett ismert. 1983-ban Párizsban, az ottani Magyar Füzetek könyvsorozatában jelenik meg, illegálisan kerül haza Magyarországra, ahol a rendszert lebontani akaróknak lesz az egyik ideológiai fegyvere. 1989-ben a Századévég Füzetek sorozatában *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* címmel jut el sokakhoz. A pillanatnyi figyelem elmúltával hatástalanná vált.

Az engesztelhetetlenül antikommunista Jászi Oszkár viszonya Károlyi Mihállyal idővel végletesen megromlott. Mert a gróf úr idővel a kommunizmus társutasa lett. Itthon a kurzus törvényben bélyegezte hazaárulónak, vagyonától megfosztotta. Az októbrista emigráció pedig kifakította emlékét. Jászi Oszkár antikommunizmusa ellenben élete során olyan sziklává szilárdul, amelyen még a nagyúrral (minő nagyúr volt: felnőtt korában is természetesnek vette, hogy kibomlott cipőfűzőjét más kösse be) a húszas évek elejére kikovácsolódott férfibarátságuk is összeroppant. Csak a halál optikájában ismeri igazából el, hirdeti, hogy Károlyi „októberünk legnagyobbja volt”. „Hogy ez a forradalom megszülethetett, ez Károlyi Mihály személyiségének, heroizmusának és áldozatkészségének az érdeme.” Az előbbi vallomás az özvegynek, gróf Andrassy Katinkának szólt. Az utóbbi sorokkal a Münchenben megjelenő *Látóhatár* című folyóirat szerkesztőit figyelmeztette. Azokat, akik a 80. születésnapja alkalmából önálló számmal tisztelegtek előtte. Károlyi Mihály nevét sem említve. Jászi pedig korrigál.

Volt mit. Már az 1920-ban publikált *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című munkájában Károlyi megkapta tőle: „van benne valami Dosztojevszkij Idiótájából, aki tudvalevőleg azért neveztetik így, mivel elveket és jellemeket a gyermek naivitásával komolyan vesz.” A történelem számos kérdésében mélyen és hitelesen tájékozódó Illyés Gyula az *Ebéd a kastélyban* című munkájában a hazai arisztokrácia szerepe kapcsán azt is hiányolja, hogy tájainkon Miskin hercegek – akikkel, mondja, „a külföldi irodalom tele van” – nem voltak. Erre az őt megebédeltető volt gróf nem alaptalanul említi a szemorvos Batthyány-Strattmann Lászlót, ám a költőnek ekkor sem ötlik fel Károlyi nemes alakja. – Pedig Károlyi emléke ott volt vitájukban. Más vonatkozásban Illyés éppen Károlyira hivatkozva említi meg azt az arisztokrata körökben lépten-nyomon gyakorolt szörnyűséget, hogy kocsizás közben szivarjukat a kocsis nyakán nyomták el. A vendégével sok mindenben élesen vitatkozó gróf itt ellenvetés helyett még rá is dupláz. Az volt a szóbeszéd, azért kellett így tenni, mert szárazság idején az eldobott szivar tüzet okozhatott volna. Innen is látszik, sok víz fog még a Dunán lefolyni, míg az első köztársaság elnöke méltó történelmi helyére kerül. De meglesz.

Miskin herceg hasonlatával Jászi Oszkár is tévedett. Károlyi messze több volt Miskin hercegnél. Természetesen voltak rokon vonásaik. Mégis egészében egyszerűen más volt. Mert számos ízben két lábbal állt a realitás talaján. 1918. október 22-én (hol vagyunk még attól a pillanattól, amikor már a forradalom miniszterelnökének hatalmas terhe nehezedik rá; hiszen ez után nemhogy naponta, de számos alkalommal óránként is iszonyút ütött a rohanó história órája) a

Képviselőházban – ez volt egyébként a régi törvényhozás utolsó napja – így jövendölt: az lesz itt hamarosan a legnépszerűtlenebb ember, aki az ország élére mer állni. Mert képtelenség lesz jó békét szereznie.

Jászi Oszkár antikommunizmusát magánélete is izzította. Az történt ugyanis, hogy 1913-ban nőül vette Lesznai Annát. Ő, aki különben a házasság intézményének konok s addig ugyancsak eredményes ellenzője volt. Neje azután (mily' fájdalmas) minden előfeltevését fényesen beigazolta. 1919-re annyira az idegeire ment férjének, hogy az – bár nem csupán szerette, hanem tisztelte, sőt intellektuálisan (adott keretek között) nagyra is tartotta – válásukról döntött. A körükben Málinak nevezett, akkor már kétgyermekes asszony – bizonyosan meglevő kételyeit zárójelbe téve – nem csupán lelkes híve, de központi igazgatási tisztviselőként üzemeltetője is lett a diktatúrának.

Így született meg 1920-ban Jászi Károlyiról leírt heves verdiktje.

Az októberi forradalom emblematis hősai – történelmi paradoxon – nem voltak forradalmárok. Az antikorszakos gondolkodás – amely a megelőző rendszer/korszak valóságának döntően legitimációs célokat szolgáló befeketítése, leminősítése, messze nem csupán magyar s természetesen nem kizárólag mai gyakorlat – Jászit is erősen érinti, ám első helyen Károlyi Mihály emlékét sújtja.

Kezdjük Jászival. A négy évtizedes szocialista korszak ideológiai fundamentuma is lényegében végig – az első időszakban kimondottan vadul – antikorszakos volt. Rengeteg valótlanúságot mondtak el elődjeikről. Trianont pedig egyszerűen évtizedekig agyonhallgatták. Ennek az egyik elképesztő monumentuma a Molnár Erik főszerkesztésében először 1964-ben megjelent (1971-ben harmadszor is közzétett), kétkötetes, többszerzős, reprezentatív Magyarország története. A Ránki György által írt, a Horthy-korszakot tárgyaló fejezeten belül a trianoni békeszerződés még egy picike alfejezet címet sem kapott. *Az ellenforradalom táborá és belső ellentétei* című alfejezeten belül csupán néhány sor található Trianonról. „A tőkés restauráció megszilárdítása belpolitikai feltételeinek megtéremetése mellett az uralkodó osztályok mindent megtettek rendszerük külpolitikai elismertetése érdekében is. Ebből a szempontból fontos mozzanat volt a békeszerződés aláírása.”

Amikor az inga a másik irányba lendült ki, természetesen megint mindent elöntött, elönt – Németh László kifejezésével – a „bömbölő honfibu”. Ebben a világban Jászi Oszkár emlékezete ismét a régi, tehát rágalmazó lett.

A kommunista igényű, ám magát reálisan „csupán” szocialistának minősítő, négy évtizeden át országgló rendszer – messze nem alaptalanul – éles vonallal választotta el Károlyi Mihály és Jászi Oszkár emlékét. Ezeknek az évtizedeknek a hangadói, ha szóltak egyáltalán a megalkuvásmentesen antikommunista Jásziról, akkor keményen bírálták. Fájlták, hogy nem tudta levetkőzni „korlátait”, nem tudott eljutni a marxizmus üdvözítő tanításához.

A hetvenes évek második felében, a nyolcvanas években a gazdaságilag mind roskatagabb, legitimációjának megőrzéséért küzdő rendszer halk és óvatos eredményeket tesz Jászi örökségének kedvezőbb megítélése irányában. Ennek főleg az MTA Történettudományi Intézete az otthona. A legtöbbet ezért L. Nagy Zsuzsa, Litván György, Hanák Péter, Gyurgyák János, Varga F. János, Pók Attila teszi. Litván György nagymonográfiája 2003-ban jelent meg.

Az 1956 utáni hivatalos Magyarország Károlyi Mihály emlékéhez egyre kedvezőbbben viszonyult. Franciaországból 1962-ben hazahozták, s a Kerepesi temetőben helyezték el hamvait, fölé impozáns mauzóleumot emeltek. 1975-ben –

születésének századik évfordulóján – az Országház mellett állították fel Varga Imre megrendítően szép szoborkompozícióját. Rá három esztendővel, Hajdu Tibor tollából nagymonográfia jelent meg róla. Majd, ha megcsonkítva is, kiadták *Hit, illúziók nélkül* című memoárját. Károlyi Mihály azért kerülhetett be az akkori marxista kánonba, mert hosszú emigrációja során – ismételjük – mind közelebb került a kommunista szemlélethez. Bár látta a Szovjetunió, majd a második világháború utáni ún. népi demokráciák valós vonásait, ám negatívumaikat nem lényegükkel, hanem döntően a történelmi és korabeli ellenséges környezettel magyarázta. A Rákosi-rendszerrel csak Rajk László letartóztatása miatt szakított. Illúzióit bár elveszítette, ám hitét, hogy a marxista szocializmus lesz az emberiség jövője, nem adta fel.

A farkasréti temetőben 1991. június 17-én a civilben történészprofesszor, a legutóbbi rendszerváltás utáni magyar országgyűlés elnöke deklamálhatott ugyan szép szavakat Jászi Oszkár hamvai hazatérését ünnepeelve, s az elhunyt végakarata szerint a sírkövére véshették a zseniális barát megindítóan szép szavait – „*s hogy folyósan szélesedtek az ő útjai / úgy ömölgettek felé mindenünnen / a magyar becsületesek és intellektuelek útjai*” –, ám a demokratikus Magyarország nem emelte kánonjába az engesztelhetetlen antikommunista, doktriner szabdközüvest. A rendszerváltó Szabad Demokraták Szövetsége 1989-es programjában ugyan az olvasható, hogy „elődünk Jászi Oszkár, aki nem tett engedményt soha semmilyen színű totalitarizmusnak és nemzeti elfogultságnak”, mégis mintegy évtizednyi kormányzati pozíciójukból sem egy köztéri Jászi-szoborra, sem semmiféle más, Jászi emléket komolyabban ápoló lépésre nem futotta.

Nem véletlenül. Az egyik ok a pártot szinte a kezdetben ért sokk lehetett. Közel utolsó pillanatban válik világossá, hogy nem ők, hanem a nemzet másik részét reprezentáló MDF fog kormányozni. Sőt, ha a furfangosan kieszelt négyigenes szavazás nem hozza meg számukra a sikert – márpedig e siker hajszálon múlt, egészen pontosan azt csak az MDF vezérkara taktikai ballépésének köszönhették –, a jövő számukra még keservesebb lesz. Ebben és a későbbi sok kínlódásos helyzetükben kifejezetten púp lett volna a hátukon, ha ápolják az egész életében sikertelenül politizáló Jászi Oszkár emlékezetét. Tehertétel lett volna számukra Jászi liberális szocializmus utáni vágyakozása is. Hiszen Jászi Oszkár mélyen átélte a korabeli kapitalizmus vérlázító igazságtalanságait, s azokat egy szabad verseny alapokra épülő szocializmussal akarta felszámolni. A rendszerváltó párt ellenben bármiféle szocializmusnak még az írmagját is irtani akarta.

Pedig az SZDSZ Jászi Oszkár szellemi örökségéből két ponton – saját és az ország javára – meríthetett volna. 1. Jászi Oszkár nem csupán református lett, hanem élete során is megtartotta ezt a hitét. E tekintetben bizony erősen különbözött élesen egyházellenes polgári radikális híveitől, akik viszont ezen felfogással az SZDSZ elődei. Minden bizonnyal a pártnak és az országnak is jól tesz, ha több türelemmel viselik a történelmi egyházak revindikációs törekvéseit. 2. Jászi Oszkár szellemi örökségének ápolása a rendszerváltás után újjáéledő népi-urbánus vitára is csillapítóan hathatott volna, hiszen amikor ez a nemzetpusztító vita a harmincas években elkezdődött, akkor ő egyértelműen a népi írók oldalára állt.

A napi politikai gyakorlat síkján a hajdanán oly sikertelenül politizált Jászi Oszkár emléket negatív mementóként kellett, lehetett volna elevenen tartani. És ha azt kiegyensúlyozzák annak a Jászinak az állandó felidézésével, aki oly fogékony volt a kizsákmányoltak nehéz helyzete iránt, aki erkölcsi nagysága, kivéte-

les igazságérzete révén a rendszerváltás utáni időszak népet pusztító gyakorlataival bizonyosan azzal a hévvel fordult volna szembe, amellyel korának anomáliáit ostorozta – nos akkor az ország javára ma is létezne egy SZDSZ, és maga az ország is többet profitál kivételesen kedvező külpolitikai adottságaiból. Messze nem ez történt. Az elmúlt közel negyedszázad Jászi Oszkár számára a másik oldalon az – úgymond – „nemzetellenes bűnei”-nek felhánytorgatását, itt pedig leginkább a feledést hozta. A tényleges feledés és feledtetés vétkét természetesen taktikusan takarni lehetett/lehet a „nemzetellenes bűnök” vádjával szembeni védelmezésével.

Jászi Oszkár – az elmondottakon túl – még egyéb súlyos okokból sincs a helyén. 1. Trianon ma is seb a nemzet testén. 2. Az 1989–1990-es rendszerváltás nyomán megelevenedett az Erdei Ferenc által leírt kettős társadalmi struktúra. 3. Ady Endre sírra vésett sorai ugyan megindítóan szépek, ám erőteljesen korrigálандóak. Mert 3.1. A költő és a polgári radikálisok között nem csupán komoly összhang, hanem nagy különbség is létezett. 3.2. A sok magyar becsületesnek és intellektuelnek az útja éppen nem ömölgetett Jászi felé. 3.3. Az anomáliáért magát Jászi Oszkárt (és általában a polgári radikálisokat) is súlyos felelősség terheli.

1. A seb fájdalmát az Európai Unió erősen enyhítette, de meg nem szüntette. 2004. május elsejétől hazánk és Szlovákia, valamint Csehország egyszerre nyert tagságot. Tehát ha úgy tetszik, a versailles-i békerendezés egyik volt kedvence, Csehszlovákia, valamint erős kárvallottja, a trianoni Magyarország egy szövetségi rendszerbe került. Románia 2007. január elsejétől, Horvátország 2013. január elsejétől kapott uniós tagságot. Szerbia pedig társult tagként várakozik bebocsáttatásra, s mivel a vágyott jövő megvalósulásához az igenlő magyar voksra is szüksége van, ezért jó ideje lényegesen rokonszenvesebb arcukat mutatja felénk, mint amit a történelem során nem kevés és véres alkalomkor kellett megtapasztalnunk.

A seb mindaddig mégis seb marad, amíg a szomszédok a magyar kisebbségnek nem adnak társult nemzeti pozíciót. Brüsszelnek ellenben sem ereje, sem kedve, hogy Romániát és Szlovákiát erre rászorítsa. Az igazi megbékélést itt a türelmetlenség, ott a gyanakvás hátráltatja. *Itt* joggal vagyunk türelmetlenek, hiszen félő, hogy amikor végre meglesz a vágyott társult nemzeti pozíció, addigra a kisebbséget a városiasodás, a modernizáció elkerülhetetlen velejárójaként taroló természetes asszimiláció létszámában feltartóztathatatlanul drasztikusan tovább gyengíti. *Ott* a gyanakvásokat vaskos tények táplálják. Történetiek és jelenbeliek is. A jelenbeli tényekből – vélhetőleg – bőven elégséges a döntően az USA által kikényszerített független Koszovó példájára, valamint az orosz külpolitika ukrainai lépéseire, Krím bekebelezésére utalnunk.

A történetiekből minden bizonnyal az 1938 és 1941 közöttiek a legsúlyosabbak. A trianoni országot döntően az akkori Németország ereje és akarata² növelte közel duplájára, saját erejéből a csonka országnak egyetlen négyzetkilométernyi terület visszavívására sem futotta. Ezért is lehetett oly nagy az országgyarapodás kiváltotta mámor, hogy az még Márai Sándort és a hozzá hasonlóan valóban okosakat is megríkatta, szemüket elfátyolozta. A szörnyű ébredés után nem csupán minden területet, némileg annál is többet kellett visszaadni. Olyan „győztesek”-nek, akik évekig valójában sokkal inkább tapadtak a náci Németországhoz, mi pedig közben a németekéhez és az oroszokéhoz mérhető emberveszteséget szenvedtünk el. 1945, a nulladik év – manapság nemigen méltányolt – óriási pozitív hozadéka, hogy lezárta azt az ezeresztendősi históriát, amely a

két háború között is kasztos, rendies társadalmat éltetett. Ám a modernizációt hozó új rendszer megszületését döntően a háború elvesztése, a Szovjetunió beavatkozása tette lehetővé, a belső magyar társadalomfejlődés jóval szerényebb szerepet játszott. Ráadásul a nemzeti függetlenség is évtizedekre odalett. Mind-ebből következően az utolsó, 1989–1990-es rendszerváltás után kialakult új helyzet – minden roppant lényeges különbözőség közepette – az 1918/1919-es forradalmak bukása utáni helyzettel erősen rokon. Ismét magasra csaptak az antikorszakos gondolkodás tarajos hullámai. Azok árján pedig a bűnbakkeresésnek ismét nagy az ázsiója.

2. A mai társadalom zömét a jelen írásunkban taglalt kérdések egyáltalán nem foglalkoztatják, vagy alig érintik. Ha mégis tudnak valamit róla, ha van róla véleményük, azt kicsit is távolabb senki sem hallja. Ők alkotják a „népet”, tagjai természetesen jogilag ugyan a nemzetnek a részei, ám létfeltételeik (nem ritkán vérlázító) hiányosságai objektíve kirekesztik onnan. Fejük felett a kettős struktúrájú nemzet mentalitásában, világlátásában, történelemszemléletében merőben különböző két része egymással gyilkos küzdelmet folytat. Fegyvertáruk roppant széles. Nem ritka módszer a lenn lévők garasokkal történő megvásárlása, harcba küldése (szavazatvásárlás, hamis videók, bértüntetők stb.). A küzdelem témánkba vágó részét – manapság divatos szóval – emlékezetpolitikának nevezik. A bűnbakgyártás, régi toposzok fenntartása, tudat alá süppedt elemeinek előbányászása ennek a része.

3.1. Ady Endre, a zseniális barát verseiben és publicisztikájában egyaránt roppant kemény – számos esetben túlzásoktól sem mentesen – ostorozta az „istentelen rablólovagok és csuhások” országát, annak miniszterelnökét, a „kan Báthori Erzsébet”-et, a „csóvás gazember”-t, a „geszti bolond”-ot, mindeközben kemény kritikája a magyarság sorsa feletti mély aggodalommal is átitatott. Bár életében megkapta – ennyi csak kijárt neki –, hogy nem más, mint *tetű a magyar kultúra pálmáján*,³ s verseinek stilisztikáját is többen támadták, mint ahányan igenelték, halála után a recepciója ellenben már a húszas években bekövetkezett, költészete érettségi tétel lesz. A polgári radikálisok ellenben – az általános, nemes, nagy emberi célok jegyében – úgy támadták a „magyar feudalizmust”, hogy közben azt a veszélyt, hogy a Szent István-i birodalom a sír szélén jár, s abba mindjárt belezuhanhat, egészen az összeomlásig nem fogták fel.

3.2. Emberileg mélyen érthető, hogy majd négy évtized keserű száműzetése, rágalomözöne után – kései igazságtételül – Jászi Oszkár Ady Endre fennköltlen megindító sorait rendelte majdani sírjára vésetni. Lelki balzsam volt ez a senki földjén járó kemény antikommunistának. Ám sem életében, sem halálában *nem* ömölgettek feléje mindenünnen a magyar becsületesek és intellektuelek útjai. A helyzetet – sok egyéb mellett – Szekfű Gyula magatartása is jól szemlélteti. Őt 1913-ban *A száműzött Rákóczi* című könyve kiváltotta országos üldöztetésében Jásziék megvédenék. Támogatásukban ellenben a historikus a halál csókját látta, s nem kért belőle. Szekfű a polgári radikálisoknak valójában egyetlen nagy hibáját látta. Azt, hogy nem reálisan gondolkodnak. „Nagy illuzionisták, akiknek egyetlen hibája – nem a magyartalanság, mivel épp oly igazságtalanul vádolják őket, akárcsak engemet –, hanem a történeti érzék hiánya.” A nagy historikus tehát mentesíti a polgári radikálisokat a magyartalanság oly gyakorta megfogalmazott vádjá alól.

3.3. Történelmi helye megtalálásában maga Jászi Oszkár is segíti a történeisz. 1936. március elsején unokatestvéréhez, Liebermann Pálhoz intézett levelében

olvassuk: „Ami az én »önvádaimat« illeti, azok, mint jól sejtetted, nem munkám irányvonalára vonatkoznak, hanem inkább epizódokra. Így pl. nagy hiba volt, hogy pártot csináltam. Mint egy szellemi irány vezére, politikai kötöttségektől menten, szabadabban és erőteljesebben dolgozhattam volna. Az emigrációban is hiba volt, hogy kezdetben egy csoport vezetését vállaltam. Újra: egyedül erősebb, biztosabb és talán hasznosabb lehettem volna. Kár volt tehát, hogy a politikába belekényszerültem.” Jászi nem mondja meg, hogy mit ért az ő munkájának irányvonalán. Hiszen abba nagyon sok minden beletartozik. Ha azt érti, hogy egy modern, demokratikus, igazságos országot akart, akkor természetesen semmi vitánk nincsen. Ám az „epizódok” problémák halmazát rejtik magukban.

Jászi azért hibáztatja magát, mert pártot csinált. Száznál is több esztendőt pergetett le az idő a Polgári Radikális Párt megalakítása óta. Közben rengeteget kísérleteztek a pártalakzatnál jobb formáció megtalálására, azután a különféle tömörülések rendre párttá formálódtak. Szóval aligha volt elhibázott dolog a Polgári Radikális Párt létrehozása. Jászi nem csupán pártpolitikusként volt kudarcos, szellemi iránya sem toborzott széles tábor a korabeli Magyarországon. Szavai vélhetőleg arra utalnak, hogy nem értett a napi politika bozótharcaihoz. A valóság egyszerűen az, hogy az ő prófétai hevülete nem ragadott magával szélesebb köröket. Elgondolása, mely szerint egy szellemi irány vezéréként, „politikai kötöttségektől menten, szabadabban és erőteljesebben” dolgozhatott volna, az bizony téves, szubjektíve pedig önbecsapás. Az eredmény vélhetőleg még rosszabb lett volna. Hiszen az PRP az októberi forradalom előkészítésében hozott eredményeket. Míg ha Jászi csupán egy szellemi irány vezetője, akkor lehetett volna ugyan „kötöttségektől mentes”, „szabadabb”, ám „erőteljesebb” – aligha.

Az emigrációban sem az volt a hiba, „hogy kezdetben egy csoport vezetését” vállalta. A – fentebb vázolt tartalmú – szellemi iránnyal természetesen itt sem volt baj. Ám a politikai iránnyal annál inkább. A kisantanttal történt szövetekezés – ismételjük – végzetesen elhibázott volt. Egyedül önmagában talán lehetett volna „erősebb, biztosabb”, ám Eduard Benešnek az a Jászi Oszkár (és tegyük hozzá: gróf Károlyi Mihály) volt az „erősebb, biztosabb” és bizonyosan „hasznosabb”, aki(k) mögött csoportok, nagyobb politikai erők álltak. „Kár volt tehát, hogy a politikába belekényszerültem” – így a keserű, ám történetietlen sommázat. Jászi Oszkár rengeteget eltöprengett élete során azon, hogy ő tudós vagy politikus legyen. Ám ezzel a sehová sem vezető kérdésfeltevéssel szemben az ő tudományos tevékenysége soha nem a szobatudós munkája, hanem közvetlenül a társadalom jobbítását célzó foglalkozás volt. Ezért az mindenképpen irritálta a fennálló viszonyok híveit.

Az unokatestvérhez intézett levél folytatásában van az igazán drámai önreflexió. „És itt belejátszik a fajiság problémája is. Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megezerszeresedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a Nazi ideológiának, melyet természetesen mai formulázásaiban ostobaságnak és gonoszságnak tartok. De van benne egy residium, mely megfontolást érdemel. A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.” Jászi Oszkárnak természetesen igaza van abban, hogy a kurtanemesnek vagy a paraszti sarjnak a politizálás terén volt bizonyos előnye

„egy idegen faj emberével” szemben a 20. század elején Magyarországon is. Ám amint a századelőn Jászi Oszkár nem akar tudni a frissen asszimiláltságának tényéről, most ellenben annak súlyát a valóságosnál jóval nagyobbra teszi. Hiszen a szintén frissen asszimilált Vázsonyi Vilmosnak a politikai életútja önmagában is mutatja, hogy neki sem volt megtiltva másként, világosabban fogalmazva: körültekintőbben, türelmesebben küzdeni politikai céljaiért. A „vázsonyizmus” az ő radikalizmusának a közelébe sem ért, ám az is egy jobb Magyarországot akart. Tehát az együttműködés elmaradásáért vélhetőleg túlzás lenne csupán Vázsonyi Vilmost és elvbarátait hibáztatni. Egy higgadtabb politikai gyakorlat pedig már akkoron meghozhatta volna a felismerést, hogy a politika valóban „nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga”. Annak a belátása pedig hozhatott volna részeredményeket. Jászi Oszkárnak mélyen igaza van abban, hogy „az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell”. Ám az igazán kiemelkedők – és Jászi Oszkár bizonyosan ilyen volt – esetében a tanulási idő bizonyosan lerövidülhet. A gondolatmenet záró mondatát – „talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna” – , annak mázsás terhe alatt ő csak a *talán* szócskával együtt volt képes leírni. A Jászi nagysága előtt fejet hajtó történész azonban leírja: hevesebb és türelmetlenebb volt, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.

*

A felrótt, közgondolkodást félrevezető valótlanosságok csak akkor illannak majd el, ha a nemzet mai kettészakadása jelentősen enyhül. Ha egyik oldal sem tör a másik gazdasági, politikai, szellemi ellehetetlenítésére. Ha mindkettő belátja, hogy üres szavak helyett a nemzeti minimum politikáját kell mindennapi élő gyakorlattá tenni, már csak azért is, mert a nagyvilágban különben nem állhatunk helyt. Ha a nemzet zöme végre képes lesz a reális önismeretre. Elviseli az ezzel járó fájdalmat. Már nem lesz szüksége bűnbakokra, nem hagyja azok gyártását. A nemzettudat iparos formálói felhagynak deformáló munkájukkal. Károlyi Mihály szobra visszakerül méltó helyére. Jászi Oszkár pedig végre megkapja azt a szobrot, amelyet minden rendszer megtagadott tőle.

Egyszer megtörténik...⁴

■ JEGYZETEK

1. Természetesen azzal a megszorítással, hogy az a polgári pártokra vonatkozik. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a meglehetősen mostoha körülmények között is sikeresen szervezte magát újjá, a Kommunista Magyarországi Pártja pedig teljesen elhibázott ideológiai-politikai vonala s illegálisba szorítottsága közepette is működőképes maradt.
2. A tengely soha nem volt tengely. Erős propagandaszólam volt. Róma a „tengely” létrejöttétől alárendelt erejű Berlinhez képest.
3. Gróf Tisza István szavai.
4. Írásom Károlyi Mihály és Jászi Oszkár munkáin, levelein túl a fő szövegben említett történészek, valamint Pelle János, Takáts József és természetesen a magam publikációin nyugszik.